

Hemşirelerin Ölüm ve Ölümcül Hastalığı Olan Çocuğa İlişkin Yaşadıkları Duygular

Dr. Günsel BAŞER¹, Dr. Rana YİĞİT²

1 Dokuz Eylül Üniversitesi, Hemşirelik Yüksekokulu İZMİR

2 Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu SAMSUN

✓ Bu araştırmada, hemşirelerin ölüm ve ölümcül hastalığı olan çocuğa bakım vermeye ilişkin yaşadıkları duyguların incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın evrenini Ankara ve Samsun ilindeki Üniversite, Devlet ve Sosyal Sigortalar Kurumuna bağlı hastanelerin, ölümcül hastalık tanısıyla yatan 10-18 yaş çocukların yatıldığı servislerindeki hemşireler oluşturmaktadır. Evreni oluşturan 172 hemşirenin tamamı araştırmanın kapsamına alınmıştır. 48 hemşire araştırmaya katılmayı kabul etmemiştir. Ayrıca 4 hemşire veri toplama formunda yalnızca bağımsız değişkenleri yanıtlamaları nedeniyle araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Verilerin çözümlenmesinde SPSS paket programı kullanılmıştır. İstatistiksel değerlendirilmede frekans ve yüzde kullanılmıştır. Araştırmanın sonunda, hemşirelerin ölümcül hastalığı olan çocuğa bakım verirken iletişim, stres ile başetme ve ölüm konusunda kendi duygu ve korkularını tanımada ve başetmede güçlükler yaşadıkları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ölümle başetme, ölümcül hastalığı olan çocuğun emosyonel gereksinimleri, hemşirelerin ölüm ve ölümcüllüğe karşı tepkileri

✓ **The feelings that Nurses experience while treating the Child with a Fatal disease**

It has been the purpose of this research to examine the feelings that nurses experience in relation to treating the child with a fatal disease.

The subjects in this research are 172 nurses working in the departments where there are children aged 10-18 with fatal diseases in all the hospital in Ankara and Samsun. 48 of the nurses haven't consented to participate in the research, and four of them who marked only independent questioning in the form have been eliminated.

In statistical evaluation, frequency distribution and percentage have been used.

The research has revealed that the nurses have had some problems such as communicating with patients, coping with stress, realizing their own fear of death.

Key words: Coping with death, The emotional need of the child with a fatal disease. Nurses' responses to death and fatal diseases.

Eğitim ve deneyimleriyle diğer insanlardan ayrı tutulsalar da, ölüm ile başetmek hemşireler için de duygusal ve örseleyici bir deneyimdir. Hemşireler, hastaların ölümünü kabul etmek ve anlamak için zaman ve çaba harcamalarına karşın çoğu kez çözümsüz kalmaktadırlar. Duygusal olarak kendilerini korumak için de ölümden uzak durup, çocuğun ölümü yerine klinik sorunları ile ilgilenmektedirler.

Oysa, ölümcül hastalığı olan çocuk ve ailesinin yoğun fiziksel bakım kadar duygusal desteğe de gereksinimleri vardır.

Yeğlenen, her iki gereksinimin dengeli bir biçimde karşılanmasıdır.

Hemşirenin yaşadığı her ölüm olayı tektir, kendine özgüdür, her çocukta farklı yaşanır. Çocuk ve ailesiyle yakın, uzun süreli bir ilişkiye girilmişse bu deneyim daha acı, daha ağır yaşanır. Bu durumda hemşire ya olumlu başetme yöntemleri geliştirir ya da başetme yöntemleri tükenir, kederini bastırmada başarısız olur. Bunun sonucu olarak, fiziksel ve duygusal tükenmişlik yaşama, iş doyumunda azalma, uygun olmayan öfke davranışları, psi-

komatik hastalıklar, madde bağımlılığı, kişiler arası ilişkilerde güçlük yaşama, hasta ile iletişime girmekten ve onu anlamaktan kaçınma, hastayla arasına mesafe koyma, uzak durma, hastanın durumunu umursamama, kanıksama gibi kendini ve hastayı zedeleyici, profesyonel olmayan duygu ve davranışlar geliştirebilirler.

Ölümcül hastalığı olan çocuğa, mekanikleşmeden insan ögesini ortadan kaldırmadan, uzaklaşmadan ve tükenmişlik duygusunu yaşamadan etkili bakım verebilmesi için, hemşirelerin bu çocuklara ilişkin yaşadıkları duyguların daha ayrıntılı incelenmesi ve araştırılması gereklidir.

YÖNTEM

Araştırmanın evrenini Ankara ve Samsun'da bulunan Üniversite, Devlet ve Sosyal Sigortalar Kurumu Hastanelerine bağlı 10-18 yaş arası çocukların yattığı dahiliye ya da kardiyoloji, hematoloji, onkoloji, nöroloji servislerinde çalışan hemşireler oluşturmaktadır.

Evreni oluşturan 172 hemşirenin tamamı araştırmanın kapsamına alınmıştır. Uygulamaya başlandığında 48 hemşire araştırmaya katılmayı kabul etmemiştir. Ayrıca 4 hemşire veri toplama formunda yalnızca bağımsız değişkenleri yanıtlamaları nedeniyle araştırma kapsamı dışında bırakılmıştır. Sonuçta 120 hemşireden veri elde edilmiştir.

Veri toplamada kullanılan veri toplama formu, hemşirelerin demografik özellikleri, ölüm ve ölümcül hastalara ilişkin yaşadıkları duyguları ortaya çıkaracak biçimde kapalı ve açık uçlu olmak üzere 27 sorudan oluşmaktadır.

Verilerin çözümlenmesinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Verilerin frekans ve yüzde dağılımlarına bakılmıştır.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Araştırmanın bulguları; araştırma grubunu tanıttıcı özellikler ve araştırma grubunun bakım verdikleri ölümcül hastalara ilişkin yaşadıkları duygular olmak üzere iki grupta toplanmıştır.

Araştırmada yer alan hemşirelerin %57.5'inin üniversite hastanelerinde çalıştığı, %55.3'ünün 20-24 yaş grubunda, %68.3'ünün Sağlık Meslek Lisesi mezunu, %43.2'sinin meslekte çalışma süresinin 1-4 yıl, %51.3'ünün çocuk servisinde çalışma süresinin 1-4 yıl olduğu görülmektedir. Bu veriler araştırmaya katılan hemşirelerin mesleki ve çocuğa ilişkin deneyimlerinin az olduğunu düşündürmektedir.

Çalıştıkları servislerde ölümle ne sıklıkla karşılaştıklarına ilişkin soruya yanıt veren 108 hemşirenin %11.1'i ayda üç, %47.2'si ayda dört ve daha fazla ölümle karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Çok sık olarak ölümle karşılaşmak, bakım veren kişilerde aşırı strese neden olur. Böyle bakıldığında hemşirelerin %58.3 gibi büyük bir bölümü stresli ortamda çalışmaktadır. Hemşirelerin bu kadar çok sayıda çocuğun ölümüyle başetmeleri güç olabilir, hatta tükenebilirler⁽¹⁾.

Tablo 1: Hemşirelerin Ölümü Tanımlamalarına Göre Dağılımı

Ölümü Tanımlama	Sayı	%
Doğal süreç olarak	27	22.9
* Duyguyu izole ederek	46	39.0
Yoğun duygu yüklü olarak	42	35.6
Acıların son bulması olarak	3	2.5
Toplam	118	100.0

yanıtsız 2 (% 1.7)

* Duygu katmaksızın ölümü tanımlama

Tablo 1'de görüldüğü gibi hemşirelerin %39.0'u ölümü, duyguları izole ederek, %35.6'sı yoğun duygu yüklü sözcükler kullanarak, %22.9'u doğal süreç olarak, %2.5 ise acıların son bulması olarak tanımlamışlardır.

Bu tanımlamalara bakıldığında, hemşirelerin ölümü, insan ve profesyonel olarak geliştirdikleri ölüm kavramları doğrultusunda tanımladıkları görülmektedir.

Hemşirenin ölümü duygusal olarak tanımlaması ya da kavramını geliştirmesi ve bu etkilenimle hastaya bakım vermesi onun profesyonelliğini yok etmez. Hatta empati yapabilmesi için de gereklidir⁽²⁾. Ancak yoğun duygu yüklü olma durumunda hemşire içgörüsü geliştirmede; ölümü kabullenmede, kendine ve hastaya yardım etmede güçlükler yaşayabilir.

Kübler Ross'a göre ölümü kabullenmenin ilk basamağı ölümü doğal bir süreç olara görebilmektir. Yine Kübler Ross, ölüm acıların sona bulması olarak görüldüğünde hemşirenin duygularıyla başetmesinin daha kolay olabileceğini söylemektedir⁽²⁾.

Hemşirelere, çocuğun ailesine, hastalığın ölümçül olduğuna ilişkin bilgi vermedikleri sorulduğunda, 62 hemşire (%51.7) bilgi verdiklerini söylemişlerdir.

Çocuğun ailesine hastalığın ölümçüllüğü konusunda bilgi veren hemşirelerin, bu bilgiyi verirken yaşadıkları duygular incelendiğinde, hemşirelerin büyük bir bölümü (%56.5) aileyi anlayarak üzüldüklerini ifade etmişlerdir. Aileyi anlama ve buna ilişkin duygu yaşama meslek için önemli bir yaklaşım olan empati yapabilmenin hemşireler arasında önemli bir düzeyde olduğunu (%56.5) göstermektedir. Diğer yandan aileye bilgi verirken duygusal güçlük yaşayan hemşirelerin sayısı da önemli (%43.5) düzeydedir. Duygusal güçlük yaşama hemşirenin aile ile etkili bir ilişkiye

girmesini engeller. Aileye yardım için, hemşirelerin, ailelerin duygularını anlamaları ve kabul etmelerinin yanı sıra kendi duygularına ilişkin içgörü kazanmaları da önemlidir⁽³⁾.

Hemşirelere, ölümçül hastalığı olan, hangi yaştaki çocuklara bakım vermede zorlandıkları sorulmuştur. 112 hemşireden alınan yanıtlara bakıldığında, hemşirelerin %34.8'i her yaştaki çocuğa bakım vermede zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Bu bulgu hemşirelerin de diğer insanlar gibi çocukların ölmüne daha duyarlı olduklarını, yoğun duygu yaşadıklarını göstermektedir. Diğer yandan hemşirelerin yanıtlarından elde edilen anlamlı bir bulgu ise, çocuğun yaşı büyüdükçe hemşirelerin bakım vermede zorlanmalarıdır. Özellikle adölesan dönemi olarak bilinen 10-18 yaş arası çocuklara bakım vermekte zorlanan hemşirelerin oranı (%34.8) oldukça yüksektir. Adölesanlar ölmek üzere olan kişiler içinde en izole ve yalnız olan anlaşılması ve ulaşılması en güç olan gruptur⁽³⁾.

Çocuğun yaşı büyüdükçe yaklaşık 7-8 yaşlarından itibaren ölüme, hastalığına, tedavi ve prognozuna ilişkin sorular sormaya başlar. Hemşirelerin çocuğun yaşı büyüdükçe bakım vermede zorlanmalarının önemli bir nedeni olarak çocuklara açıklama yapma, duygularını paylaşma durumunda kalmaları ancak kendilerini buna hazır hissetmemeleri olabilir.

Tablo 2'de görüldüğü gibi hemşirelerin %33'ü kendi duygularıyla başetmede güçlük yaşarken, %20'si daha yoğun bir duygu yıpranmışlık yaşamakta, %4.3'ü kendilerini çocuğun annesi yerine koyarak aşırı etkilenmektedirler. Literatürde hemşirelerin böylesi duyguları yaşamasını kendine, hastaya ve aileye yardım etmesini engellediği vurgulanmaktadır^(4,5,2,1).

Tablo 2: Hemşirelerin Ölümcül Hastalığı Olan Çocuklara Bakım Verirken Yaşadıkları Duygular

Yaşanılan Duygu	Sayı	%
Kendi duygularıyla başetmede güçlük	38	33.0
Üzüntü	36	31.3
Yıpranmışlık	23	20.0
Destek olma/işe yarama	12	10.4
Annesinin yerine koyma	5	4.3
Çabalarının boşa gitmesi	1	0.8
TOPLAM	115	100.0
yanıtsız 5 (%4.2)		

Böyle bakıldığında araştırma grubundaki hemşirelerin %57.3'ü ölümcül hastalığı olan çocuğa bakım vermede ona yardım edici olmayan duygular yaşamaktadırlar. Hemşirelerin hastaya istedikleri bakımı verebilmeleri için bireysel ve profesyonel olarak gelişebilmelerinde yardıma gereksinimleri olduğu söylenebilir.

Araştırma grubuna hemşirelere hastalığının ölümcül olduğunu bilen ve bilmeyen çocuğa bakım verirken yaşadıkları duygular incelendiğinde, her iki grupta da, hemşirelerin üzüntü, acıma, korku/çekingenlik, ne yapacağını bilememe sıkıntısı gibi duyguları yaşadıkları görülmüştür. Ancak bu duygular hastalığın ölümcül olduğunu bilen çocukta daha az düzeyde yaşanmaktadır.

Hastalığın ölümcül olduğunu bilen çocuğa hemşirelerin %17.4'ü çocukla konuşmaktan kaçınma, %14.7'si gerçekleri gizleme, %10.1 özel durum yokmuş gibi yardım edicilikten uzak davranışlarda bulunmaktadır. Hastadan kaçmak, gerçekleri gizlemek ya da özel durum yokmuş gibi davranmak hastanın yalnızlık ve izolasyon yaşamasına neden olur^(3,2).

Hastalığının ölümcül olduğunu bil-

meyen çocukla, hemşireler az düzeyde de olsa iletişim içindedirler. Hemşirelerin bu çocuklarda davranışlarına bakıldığında %2.1'inin ölümü kavram olarak açıkladıkları, %6.4'ünün soruyu kısaca yanıtladıkları, %4.3'ünün çocuğun ne duymak istediğini anlamaya çalıştıkları görülmektedir.

Veriler incelendiğinde çocuğun hastalığının ölümcül olduğunu bilmesi hemşireyi duygusal olarak rahatlattığı, ancak iletişime girmekten kaçındığı söylenebilir.

Hastalığın ölümcül olduğunu bilen ve bilmeyen çocuğa bakım verirken hemşirelerin özel durum yokmuş gibi davranma, iletişime girmekten kaçınma, az iletişime girme ya da konuyu değiştirme gibi davranışlarının arkasında duygularıyla başetmede yetersizlik, ölümü kabullenmede güçlük ve inkâr yaşadıkları düşünülebilir.

Tablo 3: Ölümcül Hastalığı Olan Çocuğun Ölümüne İlişkin Soru Sorduğunda Hemşirelerin Yaşadıkları Duygular

Yaşanılan Duygular	Sayı	%
Çaresizlik/yetersizlik	23	21.5
Anlamaya çalışma	11	10.2
Duygularını kontrol etme	14	13.1
Soruyu kısa cevaplayıp uzaklaşma	8	7.5
Konuyu değiştirme	15	14.0
Ölümüne felsefi/kavramsal açıklama getirme	22	20.6
Ne duymak istediğini açıklamak için soru sorma	14	13.1
TOPLAM	107	100.0
yanıtsız 13 (%10.8)		

Tablo 4: Ölümcül Hastalığı Olan Çocuğun Arkadaşının Ölümüne İlişkin Soru Sorduğunda Hemşirelerin Yaşadıkları Duygular

Yaşanılan Duygular	Sayı	%
Konuşamayacağını hissetme	15	13.8
Cevap verme sorumluluğu	22	20.2
Özdeşleşme duygularını yaşadığını düşünme	6	5.5
Duyguları paylaşma	18	16.5
Konuyu değiştirme/ duygularını gizleme	17	15.6
Elden geleninin yapıldığını anlatma	9	8.3
Ölümü felsefi/kavramsal açıklama	7	6.4
Soruları cevaplama	3	2.7
Başka servise gittiğini söyleme	12	11.0
TOPLAM	109	100
yanıtsız 11 (%9.2)		

Tablo 3 ve 4'de görülen hemşirelerin hastadan uzaklaşma, konuyu değiştirme, duygularını kontrol etme, başka servise gittiğini söyleme gibi çocuğu korumaya yönelik davranışlarının arkasında hemşirelerin ölüm ve ölümcül hasta ile başetme güçlükleri ve kaygılarının olduğu düşünülebilir.

Hemşirelerin terminal dönemdeki hastayı odasında bulduklarında duygularının neler olduğu sorusuna verdikleri yanıtlar incelendiğinde, hemşirelerin %25.8'nin ağlamakta olan çocuğun duygularını paylaştığı, %12.1'nin neden ağladığını sorduğu, %6'sının da onu anlamaya çalıştığı anlaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle hemşirelerin %48.8'i çocuğa yardım edici ilişki ve iletişim içindedir.

Ancak hemşirelerin %23.3'ü çocuğu te-

sellı etmiş, %2.6'sı tavsiyelerde bulunmuşlardır. Çocuğu korumaya yönelik bu davranışlar, hemşirenin kendi kaygısından kaynaklanan, yardım edici olmayan davranışlardır. Hemşirelerin %23.3'ü ise çocuğu ağlarken bulduklarında üzüntü duyduklarını ifade etmişlerdir.

Hemşirelere hastanın ölümünün yaklaştığını farkettilerinde neler yapmak istedikleri sorulmuştur. Hemşirelerin %56.8'i çocuğun arzularını yerine getirmek, %17.8'i fiziksel rahatlık sağlamak, %13.5'i de sevdiklerinin çocuğun yanında olmasını sağlamak istediklerini belirtmiştir.

Tablo 5: Hemşirelerin Bakım Verdiği Hastanın Ölümü Durumunda Yaşadıkları Duygular

Yaşanılan Duygular	Sayı	%
Suçluluk	3	2.7
Yakınını keybetmiş gibi üzülmeye	22	19.8
Çaresizlik	9	8.1
Emeğin boşa gittiği	3	2.7
Kendini sorgulama	4	3.6
Depresyon	5	4.5
Üzüntü	65	58.5
TOPLAM	111	100

yanıtsız 9 (%7.5)

Tablo 5'de görüldüğü gibi hemşirelerin %58.5'i üzüntü, %19.8'i yakınını kaybetmiş gibi üzüntü yaşamaktadırlar. Hemşireler ölüm ve ölümcül hastaya olan duygularını üzüntü gibi çok genel bir duygu ile ifade etmektedirler. Üzüntü duygusunu yaşama hemşireleri daha yoğun, yıpratıcı ya da başedilmesi güç olan duyguları yaşamasını engelleyicidir(2). Ancak çocuğa yardım edici

bir duygu değildir. Hemşirelere, iyileşmesi beklenen bir hastanın ani olarak ölümünde yaşadıkları duygular sorulduğunda Tablo 5'deki bulgulara benzer yanıtlar alınmıştır. Ancak hemşireler suçluluk duygusu yaşama (%7.7) ve kendini sorgulama (%10.3) duygularını daha fazla yaşamaktadır. Ayrıca çocuğun ani ölümünden hemşirelerin %29.1'i dona kalma/şaşıрма, %15.4'ü kabullenici yaklaşım içindedirler.

Hemşirelerin hastanın ölümü durumunda odada yalnız kaldıklarında yaşadıkları duyguları incelendiğinde, hemşirelerin %84.6'sı ürperti-korku, kendini kötü hissetme, kendisinin ve yakınlarının ölümünü düşündüklerini ifade etmişlerdir. Kübler-Ross, hemşirelerin yaşadıkları bu duyguları insanın ölümlülüğü ile yüzleşmesi olduğunu söylemektedir⁽²⁾.

Ölüm ne kadar analiz edilirse edilsin yine bilinmeyen yönü vardır ve insanı ürkütür. İnsanın kendi ölümlülüğünü ve yakınlarının ölümünü düşünmesi ve duygularıyla başetmesi zor bir durumdur^(6,2). Hemşireler de diğer insanlar gibi kendilerini bu duygulardan soyutlayamayabilir. Bu hemşirelerin yaşamlarındaki deneyimlerinden kaynaklanmaktadır.

Hemşirelere kendi kayıpları ile duygu ve görüşlerini tanımlamaları, ölümden sonraki yaşam üzerinde düşünmeleri ve hasta ile birlikte evreleri yaşama, gibi destekler sağlandığında hemşirelerin, ölüm, ölme, ölü gibi konularda rahatlaması olanaklı olacaktır⁽¹⁾. Araştırmaya katılan hemşirelerin %84.6'sının böylesi desteklenmeye gereksinimleri vardır.

Araştırmaya katılan hemşirelerden 45'i (%37.8) hastanın ölümü sırasında her şeyi kendisinin yapmasını istediğini belirtmişlerdir. Bu hemşirelere ölüm sırasında hastaya neler yapmak istedikleri sorulduğunda alınan yanıtlar araştırıldığında,

hemşirelerin %59.5'i onun için yapılabilecek herşeyi sonuna kadar yapmak istediğini, %21.6'sı kalp masajı, %13.5'i elini tutmak, %5.4'ü ona veda etmek istediklerini ifade etmişlerdir.

Hemşirelerden 79'u (%66.4) hastanın ölümünden sonra ölümün hazırlanma işlemini yaptıklarını belirtmişlerdir. Nedeini sorulduğunda, 10 hemşire herhangi bir açıklama getirmemiştir. Soruyu yanıtlayan 69 hemşirenin, %85.6'sı ölünün hazırlanmasını görevi olarak, %7.2'si başkasına güvenmeme olarak, %7.2'si her zaman yanında kendisinin olduğunu bu nedenle ölüyü hazırladığını ifade etmişlerdir.

Çocuğun ölüm haberini ailesine siz mi vermek istersiniz sorusuna, 6 hemşire (%5) kendisinin vermek istediğini söylemiştir. Çocuğun ölüm haberini aileye veren 6 hemşirenin %66.7'si kendisinin daha iyi açıklayabileceğini, %33.3'ü ailenin acılarını paylaşmayı istediklerini söylemişlerdir. Her iki yaklaşımda da hemşirelerin, aileyi anlama, duygularını paylaşma ve yardım edici olduklarını görmek sevindiricidir. Ancak bu, araştırmaya katılan hemşirelerin %5'ini oluşturmaktadır.

Ayrıca, hemşirelerin çalıştığı kurum, medeni durum, mezun oldukları okul, meslekte çalışma süresi, çocuk servisinde çalışma süresi ve ölümle karşılaşma sıklığı ile ölüm ve ölümcül hastalığı olan çocuğa ilişkin yaşadıkları duygular arasındaki ilişkiye bakılmıştır.

Hemşirelerin çalıştığı kurum ve medeni durumları ile ölüm ve ölümcül hastalığı olan çocuğa ilişkin yaşadıkları duygular arasında etkilenim görülmemiştir.

Hemşirelerin eğitim düzeyleri yükseldikçe, mesleki deneyimleri arttıkça ve ölümle karşılaşma sıklığı arttıkça ölümü daha kabullendikleri ve duygularını kontrol edebildikleri görülmektedir.

Geliş Tarihi: 27.05.1996

Yayına Kabul Tarihi: 06.12.1996

KAYNAKLAR

1. Small M, Egler A, Rushton C. Saying goodby in the intensive care unit: Helping care givers grieve. *Pediatric Nursing* 1991; 17(1): 103-105.
2. Ross K. (Çev. ed. Gülşen Terakye), *Yaşamın Son Günleri*. Ankara, Hürbilek Matbaacılık, 1992.
3. Çavuşoğlu H. *Kronik ve Ölümçül Hastalık Kavramları İle Hematoloji ve Onkoloji Sorunu Olan Çocuk ve Hemşirelik Bakımı*. Ankara, Hürbilek Matbaacılık, 1992.
4. Cundey B. Coping with death a time of stress. *Nursing Mirror* 1981; 3(3): 23-24
5. Mott S, et al. *Nursing Care and Families*. 2 th ed. New York, Cummings Publishing Company, 1990.
6. Gray E. The emotional and play needs of the child. *Compherensive Pediatric Nursing* 1989; 12(2): 207-221-224.

